

Transzilvánizmus

Az a sorsszerűség, amely a trianoni békekötéskor az elszakított magyar területek megnyilatkozásainak útját megnyitotta, egész más talajra talált Délmagyarországban, másra Felvidéken és másra Erdélyben. A szerb uralom alá került területek közönsége közömbös volt mindég és nagyrészt közömbös még ma is minden szellemi megmozdulással szemben. Csekély szellemi igények voltak itt azelőtt is így a háború után is kevés szellemi hiányérzet támogatta a délvidéki irodalom megszületését. Néhány magárahagyott íróember jámbor ábrándja volt itt legtöbbször minden irodalmi megmozdulás, de komoly visszhangra alig talált. Itt még most is a kezdet nehézségeinél tartanak, midőn a háborúutáni Erdély irodalma már históriát kívánhat.

Sokkal szerencsésebb volt a helyzet Felvidéken, bár a komoly kibontakozásnak itt is sokkal több akadálya volt, mint Erdélyben. Szerves irodalmi élet kialakulását hátráltatta az ország egész települése. Az itteni nagy városok nemcsak hogy nagyrészt német alapításúak voltak, de német mivoltukat megtartották egészen a múlt század végéig. Midőn pedig az elmagyarosodás megkezdődött, már nem fejlesztettek ki sajátos felvidéki kultúrát, hanem Budapest vonzókörébe sodródtak bele. Az irodalom új harcosainak felszántatlan talajon kellett itt munkájukat megkezdeni, bár az ő helyzetük így is szerencsésebb volt, mint a szerb uralom alá került terület szervezőinek, mert a budapesti irodalom alkotásain kifejlődött magas kultúrigények voltak itt, amelyeket a kezdet helyi törekvései nem is tudtak kielégíteni.

Mindezekről különbözött a helyzet Erdélyben. Kijegesedett, szerves kultúrára építhető itt az új irodalom, amely hogyha a XIX. század elejétől stagnált is, de a százéves megszakadás ellenére a több évszázados szellemi hagyomány az új irodalom kifejlődésekor gyorsan újraéledt.

Lényegében véve ez az, ami a transzilvánizmus kifejezésében valóságos misztikus hatóerővel bír, amit oly sokan támadtak, de éppen ez a transzilvánizmus volt az, ami szervesé tette az erdélyi irodalmat. Hiszen nemcsak Erdélyben, a többi elszakított területeken is megkezdődtek már a megszállás első perceiben az irodalmi szervezkedések, de seholsem fejlődött ki hasonló irodalmi élet, mint a Királyhágón túl. Fokról-fokra tudatosult itt az egykori »erdélyiség«, amelynek újraélése egybeesik az irodalom fejlődésének irányvonalával.

Mi ez a transzilvánizmus történetileg? S miként támadt öntudatra a háború után? Kós Károly, aki összefoglaló munkát írt erről a kérdésről, így fogalmazza meg a transzilvánizmust: — Erdély geográfaiilag zárt egység, ez az egység gazdaságilag is egyéniséggé predestinálja e földet s emberi akaratok ellenére is meghatározza a föld népeinek kulturális egyéniségét, minden környező kultúrától való különbözőséget.⁴ Erdélyben a történelem folyamán kialakult valami sajátos »erdélyi öntudata, amely az unió idején elveszítette Ugyan erejét, de az évszázadok hagyományát megőrizte a világháború utáni elszakadás idejéig, hogy most újra, talán még nagyobb lendülettel fejlődjék tovább az, ami a nagyfejedelemiség után szükségszerűen kialakult. Kós Károly

⁴ »Erdély«, Kulturtörténeti vázlat, Kvr. 1929.

az erdélyi államiság tudatát és ezzel kapcsolatban az erdélyi öntudatot már felfedezi a magyarság történetének első századaiban. Szerinte ott van már a transzilvánizmus magva a vajdaságok korában, midőn Nagy Lajos és Mátyás után a magyar uralkodók elvesztették hatalmukat és vajdák olyasféle önállósághoz jutottak, mint a német fejedelmek. Bethlen és a két Rákóczi idejében már mindenestől kialakult erdélyi öntudatot lát, amely később, egészen az unióig csak fokozódik. A művészet- és kultúrhistoriai magyarázat, amelyet részben ebben a munkájában, részben másutt⁵ ad, még jobban precizírozzák tételét. A művészettörténeti bizonyítást kezdi a »Székely ház«-al, amelynek változata a szászoknál és románoknál is megvan. Hogy mi az eredete, a mi szempontunkból különösebb jelentőséggel nem bír, de kétségtelen, hogy önálló erdélyi életnek terméke. Erdély specifikus építőművészetről beszélhet már a gótika korában, amely különbözik az ilyen típusú magyarországi alkotásoktól. Ide tartozik a brassói templom, mely minden magyar gótikus emlék között a legnagyobb. Valamint a kolozsvári Szent Mihály-templom. Hasonlóképp a francia Loirementi lovagvár nagyszerű erdélyi kivirágzása a Vajdahunyad-i vár. A festészetben és szobrászatban Kolozsváry Márton a festő s fiai: Márton és György, akiknek művészete, mint Kós írja,⁶ korokban szinte egész Európában egyedülálló. Mint bronzöntők és monumentálisra hajló művészek, közvetlen elődei Donatello-nak, Verrocchio-nak és Lionardó-nak. A festészet terén a XV. század elei derzsi temp-

⁵ Magyar művészettörténelem és Erdély művészete«, Erdélyi Helikon 1931.

⁶ Utóbb i. m.

lom hatalmas képsorozatot őrizett meg a Szent László legendáról, Erdély védőszentjéről. A XV. századi szebeni szász templom hatalmas freskója is egy nagy alkotóról tanuskodik. Szintén a XV. századból való Kolozsvári Tamás Magyarországon létrejött alkotása, a garamszentbenedeki apátsági templom oltárképe. Erdély XVI. századi különválása még jobban specializálja ezt a fejlődést. Keletig kis részben itáliai, de főképp protestáns nyugati hatások érik ettől kezdve Erdélyt. Ornamentikában nagyot változik az architektúra, de főképp az akkor rohamosan fejlődő iparművészet. Ismét egy Kolozsvári tűnik fel ekkor, János, aki a kolozsvári Szent Mihály-templom sekrestye ajtajának korai olasz barokkos kőkeresztjét faragja. Tipikus erdélyi zománcozási módról és a könyvkötészetben erdélyi bőrtábla díszítésről beszélhetünk. Meg kell említeni Heltai Gáspárt, a nyomdagrafikust és betűmetszőt a XVI. századból és Tótfalusi Kis Miklóst a XVII. századból, aki Európa-hírű tipográfus és betűmetsző volt, valamint Bocskai Györgyöt a kaligrafust. A fejedelemség megszűnte után kifejleszti Erdély és erdélyivé teszi a Bécsből idehozott barokkot és egészen különös módon aplikálja a gótikára. Kós barokkizáló polgári és paraszt házakkal illusztrálja ezt.

Kós kutatásait kibővítik azok az adatok, amelyeket Asztalos Miklós állított össze.⁷ Ő is igyekszik bizonyítani, hogy az erdélyi öntudatnak már a XV. század diplomáiban is megvannak a nyomai.

Szekfü Gyula összefoglaló történeti munkáiban épp úgy, mánt Kós Károly könyvéről

⁷ »Az erdélyi tudat kialakulása«, Bartha Miklós. Társ. Évkv., Bp. 1925.

írt bírálatában⁸ határozottan lándzsát tört az erdélyiség mellett. Igazoltnak véli azt a felfogást, mely beszél transzilvánizmusról, azt a tételt, mely Bethlen Miklós és Cserei óta ismeretes 3 amely a mai transzilvánizmus öntudatosodásánál is nagy szerepet játszott. Ha nem is tartja jogosultnak, hogy Kós a régi századokban kutatja a különbségeket, amelyek az erdélyi népeket a magyarországiaiktól elválasztják, de maga is igazoltnak gondolja, hogy a nagyfejedelemség idejében ez a különbség-érzés már kifejlődött. Szekfü felfogása az, hogy az erdélyi öncélúság Bethlen Gábor és a két Rákóczi idejében fejlődött ki. Külön erdélyi állam, külön erdélyi gazdasági és politikai terület; erős hadsereggel, öncélú diplomáciával: ez a legelső alapja az erdélyi gondolatnak s a transzilvánizimusznak, mely azután Bethlen Erdélye és annak emléke körül lerakódott.⁹ Ő is vallja, hogy a barokk korszak nagy hatással volt a külön erdélyiség kifejlődésére, sőt még azt is állítja,¹⁰ hogy a XVIII. század katholicizmusa is hozzáteszi a protestáns fejedelmeg megalkotta öncélúságához a magáét, és így lehetővé vált, hogy később vallási különbség nélkül ragaszkodjanak Erdély lakosai az ő transzilvánizmusukhoz.

Hogy az erdélyi öncélúság, Erdély önálló államiságának tudata mennyire benne volt a köztudatban, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy Kazinczy az Erdélyi levelek bevezetésében még így ír (1816-ban járt Erdélyben): — Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugat felé venni útunkat valamikor honunkból kiindulunk, feledjük, hogy keletre

⁸ »Kós Károly Erdélye«, Erdélyi Helikon 1930.

⁹ I.m.11.

¹⁰ I. m.

egy *rokon* nép lakik, melyet nem illik nem ismernünk.¹¹ Ebben az öncélú államiságban, ebben a zárt geográfiai és történeti egységben sajátos lelkiség is kifejlődött. Ez a speciális psziché nemcsak az erdélyi magyarnak sajátja, hanem ott van bélyege az erdélyi románokon és szászokon is. Az erdélyi magyar épp úgy különbözik a magyarországi magyartól, mint az erdélyi román a regátitól és az erdélyi szász németbirodalmi fajtestvéreitől. Ezt a feltevést igazolják a németországi németiség és a hivatalos románság elszórt cikkei. Az erdélyi szászok nagy modern írójának Adolf Meschendörfer-nek munkáit úgy üdvözli a birodalmi német kritika, mint egy speciális keleti ország német termékét s ha ők nem is érzik határozottan ennek a szónak igazi tartalmát, »erdélyi alkotást« ünnepelnek regényeiben. Az erdélyi szász irodalom a birodalmi németek szemszögén túl határozottan vallja az erdélyiséget, pedig szellemi kapcsolatot igyekeznek fenntartani Németországgal. Hogy a magyarhoz hasonlóan mennyire sajátos jellege van az erdélyi román lelki arcának is, elég elolvasni az erdélyi származású román írónak, Liviu Rebreanu-nak nagy regényét a *Jon-t* (1920.), melyben az erdélyi román társadalom s elsősorban a román parasztság epopeáját adja.

Előmunkálatok hiányában nehéz lenne megrajzolni az erdélyi magyar, román és szász nép lelki összetevőiből egy egységes transzilván lelki-eredő képét. A kissé elmaradottabb román tudományossággal ellentétben az igen magas fokon álló szász tudomány, ha fel is

¹¹ Abafi kiadás 3. oldal.

dolgozta erdélyi életük történetét¹² nem tér ki arra, hogy mi a sajátosan »erdélyi«. A román tudomány részéről csak néhány elszórt cikkekre hivatkozhatunk (Goga Octavian, Chinesiu stb.) Szász részről azonban egészen kiemelkedő Ottó Folberth-nek az erdélyi nemzetek kultúrközeledése tudós hirdetőjének írása,¹³ melyben az erdélyi szellem gyökérszálaít Kós egyik útalásához hasonlóan Erdély földrajzának kritériumaival magyarázza. Azonban ezeknek a cikkeknek nagy része alig halad túl az erdélyi szellem létezésének ténymegállapításán, mélyebben járó magyarázatot tőlük nem kapunk.

Milyen mégis az az erdélyiség, amely a maga egységes képében annyira különbözik minden más lelkiségtől? Milyen az a gondolkodás, amely e földrajzilag is zárt államiság keretein belül három nép együttlakásakor kifejlődött? Az erdélyi helyzet nagy általánosságban, — használjuk jobb szó híjján ezt a kifejezést, — bizonyos liberális szellemet termelt ki. Megérezte ezt Erdély historikusa, Kövály László,¹⁴ de tudatosan írja a legnagyobb magyar esszéisták egyike, Kemény Zsigmond is:¹⁵ — Erdély az új eszmék irányában az európai államtömbök között a szélső baloldalt foglalta el. Amit nála életbeléptettek, a kor-nak, mely a mult hagyományaival szakítani kezdett, radikalizmusa volt ... — Ez a tétel

¹² G. D. Teutsch és Fr. D. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen, für das sächsische Volk, I-IV.

¹³ Klingsor, 1926. Siebenbürgisch-ungarische Nummer.

¹⁴ »Erdély történelme«, Kvr. 1859—66.

¹⁵ »Erdély közéleté«, Kemény Zs. tanulmányai.

igazolja Erdély egész története a tordai országgyűléstől az unióig és napjainkban ismét. Ami Erdélyben konzervativizmus, az más magyar konzervativizmussal szemben szinte haladószelleműnek tetszik. Magyarország konzervatívjai még apagét kiáltottak Ady nevének halatára, ugyanakkor Erdély u. n. maradiainak többsége már tisztelettel hajolt meg nagysága előtt. Nem is beszélve arról, hogy Erdély református püspöke volt az, aki először tette közértékké Ady költészetét, eltúrve azt, hogy »sátán püspöké«-nek titulálják a magyarországi hivatalos körök. E liberális szellem kialakulásában bizonyára része volt annak, hogy az erdélyi ifjak a történelem folyamán nyugati főiskolákon tanultak és magukkal hozták onnan az új szellemi áramlatokat. De kétségtelen része volt e szellemiség kialakulásában annak is, hogy három különböző fajú nép lakik együtt Erdélyben, amelyeknek együttélése szükségszerűen zárt ki minden szélső sovinizmust s valami magasabb etikai alapon nyugvó liberalizmust fejlesztett ki. A népek közötti gyűlölködést ezen a földön mindig kívülről plántálták be, magyar, román és szász hasonló terhet viselve, egyenlő megértésben élte le életét, valósággal a három nemzetű Svájcot juttatva eszünkbe, melynek lakói külön-külön megtartva sajátos faji jellegüket, az igaz humánus országot valósították meg. Mikor önálló kormányzattal birt Erdély, megtudott valósulni benne a második Svájc méltóságteljes gondolat és vallásszabadsága, de ahogy külső érdekek irányítása alá került, tüstént elvesztette ezt az etikai magaslatot. Az önálló Erdély Magyarországtól függetlenül termelte ki a maga, nyugati kultúrát képviselő nagy értékeit: Apácai Cseri Jánost, a két

Bólyait és Kőrösi Csoma Sándort, de a megvalósult uniótól kezdve Erdély elvesztette saját kultúréletét, és szellemi erejét felszívta Magyarország, Budapest. S elvesztette egyúttal azt a liberális magaslatot, amelyet azelőtt képviselt. Erdély minden értéke a centralizált magyarság vérébe kapcsolódik be és ugyanekkor, mikor az erdélyi magyarság kiválói hazájukból elvonódnak, öntudatosodik a románság. »Mindnyájukat egyre jobban áthatja az a meggyőződés«, — ahogy Jancsó Benedek írja¹⁶ —, »hogy a román faj nem végződik ott, ahol a román királyság határai vannak, hanem ott, ahol a román nyelv határai vannak.« A román nemzeti mozgalmak megtalálják beteljesedésüket a Magyarországtól való elszakadásban, de mi sem természetesebb, hogy most a román imperializmust szolgáló Erdély újra nem lehet a tiszta humánus szószólója, bár a kisebbségi helyzetbe került magyarság valóságos szellemi reneszánszát kezdi élni decentralizálódva Budapesttől, tudatosítva azt, ami a Magyarországgal való unió idején öntudatot adott a románságnak, — hogy egy faj nem végződik ott, ahol egy ország határai, hanem ott, ahol a nyelv határai vannak.

A román uralom alá került magyarság lelkében újra valóságra ébredt az, ami az unió óta teljesen kiszivárgott a köztudatból, a transzilvánizmus, az erdélyi öntudat. Kuncz Aladár pompásan vezeti le az erdélyi gondolat újraébredését az új irodalom fejlődésében.¹⁷ Először a líra szólalt meg Erdélyben s ez a

¹⁶ »A román irredentista mozgalmak története«, Bp. 1920. 94—95. oldal.

¹⁷ »Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában«, Nyugat, 1928.

a líra specifikusan természeti líra volt. Az erdélyi természetben találta meg az erdélyi irodalom az erdélyi szellem első kiteljesedését, az erdélyi természetten keresztül ébredtek az írók Erdélyre. A természet után, a természettel szinte kapcsolatban jelentek meg a hagyományok, az emlékek, a múlt, szóval a történelem. A természet mellett a természettel együtt élő ember, a nép. S végül a mai erdélyi emberek és viszonyok. Ennek az erdélyi öntudatosodásnak megfelelő irodalmi megnyilatkozások: a természeti képekkel, erdélyi hangulatokkal átfestett líra, történeti novella és regény, székely népies irodalom és végül a társadalmi problémák analizálása.

Persze ilyen elméleti indokolást bármennyire igazolják külsőleg a tények és bármennyire kézenfekvőnek is tetszik, nem lehet kategorikusan felfogni, hiszen ha a természetre is ébredtek rá először Erdély írói s ha olyan magától érthetődőnek is látszik, hogy ezzel a természetreébredéssel szoros kontaktusban támadt fel a múlt iránti tisztelet s írták egymásután a történeti tárgyú munkákat, kivételek nagy számmal vannak, melyek már a legelső években társadalmi analízisbe bocsátkoznak, hogy többet ne említsünk, itt vannak Sipos Domokos és Balogh Endre novellái. Korántsem akarom ezzel Kuncz Aladár nagyon tetszetős magyarázatát cáfolni, az ő felfogását valóban igazolják általánosságban a tények, az előbbiek lehetnek, — mint mondani szokás — szabálytigazolók kivételek, épp úgy, mint Berde Mária társadalmi problémákat magyarázó Földindulás-a, mely valóban az utóbbi években jelent meg (1930.), látszólag igazolva Kuncz feltevését, hogy társadalmi kérdésekre legkésőbb ébredtek az erdélyi írók, de Berde

Mária ezt a regényét, mint maga állítja,¹⁸ már 1924-ben megírta. Ezek a látszólag elméletet cáfoló kivételek nem vágnak a hipotézis lényegébe. Valóban az erdélyi természet volt az, amely erdélyivé tudatosította az írókat. Áprily, Reményik, Tompa László, Olosz Lajos és Bartalis János, akik mind ott voltak az erdélyi irodalom zászlóbontásánál, az erdélyi természetet szólaltatták meg költészetükben. De nemcsak a lírikusoknál, erdélyi természeti légkörre bukkanunk Nyirő József elbeszéléseiben, akinél valóságos misztikus ereje van a természetnek. (Hull immár a fenyőtoboz stb.) Hasonló világra találunk Berde Mária nem egy novellájában (Rina kincse, Szegény kicsi Julia), aki azelőtt és egyideig még ezután is individuális asszony-problémákat analizált, de fokról-fokra felfedezi az erdélyi természetet és az erdélyi természet után az erdélyi társadalmat is. A természet felfedezése után csakugyan történeti novellákat és regényeket írnak Erdélyben (Sipos Domokos, Gyallay Domokos, Kós Károly, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Gulácsy Irén stb.), de a (történeti tárgyú irodalmat nem lehet határozottan az erdélyi népelet megrajzolása elé tenni időrendben. A természet felfedezésével szükségszerűbben függ össze a természeti ember a nép felfedezése, mint a történelemé, ahogy a történelmi regényekkel egyidőben már virágzik a székely népies tárgyú irodalom is. Tamási Áron első novellája már 1922-ben megjelent a kolozsvári *Ellenzék*-ben, Nyirő József székely elbeszélései már az első évek folyóirataiban napvilágot látnak, az 1922-es *Pásztortűz*-ben már ott találjuk Kacsó Sándort is. Gyallay

¹⁸ »Utóhang a Földinduláshoz«, Magyar Szemle. 1931.

Domokos népies, igaz, hogy régi nyomokon haladó darabjait már megleljük az első évek publikációiban, sőt, hogy még tovább menjünk: Gulácsy Irén történelmi regényei előtt ír társadalmi parasztproblémákról (Förgeteg, Kvr. 1925., Hamueső, Kvr. 1926.) Bár ez a két regény még epigonisztikus alkotás és nem sajátosan transzilván talajból nőtt ki. Kuncz Aladár nagyvonásokban helytálló magyarázata tehát így helyesbítendő: Az erdélyi természet színeiben ébred az erdélyi szellem ismét Erdélyre, ettől kapja első ihletését, első sajátos színét az irodalom, s azután ezzel összefüggésben halad tovább az erdélyi öntudatosodás, egyidőben (tehát nem egymásutáni sorrendben) figyelve fel az erdélyi nép életére és a történelmi hagyományokra. Határozott jelleggel csak jóval ezután kezdi elemezni a felismert erdélyiség társadalmi kérdéseit.

*

Irodalmi síkon szemlélve és literáris eredményeken keresztül vizsgálva az erdélyiség háború utáni újraéledését, bizvást tünhetik fel úgy, mintha a transzilvánizmus speciálisan irodalmi probléma volna, vagy vizsgálataink alapján tetszenék egyoldalúan irodalmi kérdésnek. Pedig önmagából következik, hogy amennyire irodalmi, ugyanannyira társadalmi, jogi, vagy gazdasági kérdés is s hogy vizsgálataink mégsem egyoldalúak, azt a transzilvánizmus újraéledésének egész keresztmetszete igazolja. Az erdélyiség valóban irodalmi síkon nyert a világháború után kifejezést. Az írók intuitív felismerése adta még az erdélyi szellemnek az alappillért és csak az ő munkájuk után kezd alig valamivel napjaink előtt társadalmi és gazdasági kérdéssé is válni a transzilvánizmus. Csak az 1929-ben, 30-ban dolgozni

kezdő erdélyi nemzedék vette észre, hogy a transzilvánizmus társadalmi és gazdasági kérdés is és kezdték tanulmányozni a népet, az erdélyi falut és jutottak el ahhoz a felfogáshoz, amelyet Mikó Imre¹⁹ szögezett le: — Ha aiz erdélyiséget az előttünk járó generáció »Európa keleti szögletén a nemzeti heterogenitások összhangolása és békés, közös kormányzására irányuló törekvésnek²⁰ határozta meg, a kérdés lényégéhez úgy juthatunk legközelebb, ha a nemzetiségi kérdés történelmét és szociológiáját az erdélyi falura vonatkoztatva tesszük vizsgálat tárgyává.«

¹⁹ »Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés«, Kvr. 1932.

²⁰ Szentimrei J.: »Ama bizonyos erdélyi gondolat«, Erdélyi Helikon, 1929.